

УДК 159:9.351

ЄВДОКИМОВА О. О.*Харківський національний університет внутрішніх справ*

НАСИЛЬСТВО У МАС-МЕДІА ТА АГРЕСИВНА ПОВЕДІНКА ПІДЛІТКІВ У РАКУРСІ ПРОВІДНИХ ПСИХОЛОГІЧНИХ КОНЦЕПЦІЙ

У статті розглянуто підходи провідних сучасних психологічних шкіл до проблеми взаємозв'язку медіа-насильства та агресивної поведінки глядачів. Висвітлено причини, умови та головні характеристики впливу сцен жорстокості на телеекрані на типи поведінки, що формуються у підлітків.

Ключові слова: праймінг, медіанасильство, агресивність, теорія соціального научіння, теорія когнітивних нео-асоціацій.

Еріх Фромм відзначав, що показ насильства на телебаченні – є спробою компенсувати страшний нудьгу, що заволоділа позбавленим природних людських зв'язків індивідумом. Він «відчуває пасивну тягу до зображення злочинів, катастроф, кривавих і жорстоких сцен – цього хліба насущного, яким щодня годують публіку преса і телебачення. Люди жадібно поглинають ці образи, бо це є найшвидшим способом викликати збудження і тим полегшити нудьгу без внутрішнього зусилля. Але усього лише малий крок відділяє пасивну насолоду насильством від активного збудження за допомогою садистських і руйнівних дій». Телебачення стає «генератором» насильства, яке виходить з екрану у життя [1].

Переважна частина дослідників є одностайними у думці, що показ сцен насильства у фільмах та телевізійних програмах може призводити до зростання агресії глядачів. Але питання про причини агресії викликає суперечки і розбіжності у науковому середовищі. Екранне насильство у межах різних психологічних шкіл пояснюється по-різному. Метою нашої роботи є розгляд підходів до питання насильства у мас-медіа у контексті різних психологічних учень.

Насильство у мас-медіа є проблемою не тільки психологічною, а також соціальною і філософською; є проблемою суспільства, що приймає естетичну та інструментальну цінність насильства. В іншому випадку важко пояснити прийняті моделі виховання, коли телевізійне насильство нібито приховується від дітей і майже водночас, по досягненню повноліття, цим же дітям дозволяється пити, курити, дивитися у кінотеатрах порнографію, купувати зброю. Пригадується широко відомий афоризм Кліва Бернса: «телебачення – перша справді демократична культура, доступна кожному і повністю керована тим, чого люди хочуть. Найбільш жахлива річ – чого саме хочуть люди». Тому, незважаючи на

зростання занепокоєння щодо психічного здоров'я дітей, програми телемовлення з зображенням жорстокості створюються за бажанням широкої публіки.

Перші спроби виявити вплив медіанасильства на молодіжну злочинність зроблені на початку 20 століття. А. Лаціс і Л. Кейліна у роботі «Діти і кіно» (1928 р.) вказують, що «надивившись у кіно авантюрних картин, деякі підлітки переймають прийоми кінобандитів і ватажків зграй і переносять їх у життя ... Американські кінотрюки виховують російських хуліганів» [2]. Питання негативного впливу телебачення з того часу турбувало безліч дослідників. Більшість з них прийшли до невтішних висновків, що виражені у словах Енна Ландерса, котрий стверджував, що «телебачення виробляє насильство». Таким чином, телебачення стало розглядатися у якості однієї з імовірних причин агресії. І на думку професора Університету штату Айова Бреда Бушмана, «зв'язок між телебаченням і агресією, а також зниженням інтелектуального рівня у дітей є більш доведеним, ніж зв'язок між курінням і раком» [3].

Вплив телебачення важко переоцінити. Прагнення наслідувати екранним героям не завжди пов'язане тільки з проявами агресії. Окремі дослідження дозволяють побачити, наскільки заразними можуть бути телевізійні програми і фільми [4]. Так, згідно з інформацією, наданою «Італійським національним інститутом здоров'я», італійські підлітки часто починають палити, щоб наслідувати акторам і зіркам телебачення. Експерти заявляють, що італійські телеканали Rai, Mediaset, La7 і MTV показують людину, що палить, кожні 32 хвилини. Причому більшість випадків куріння асоціюється з позитивним героєм, переможцем [5]. Вищенаведене свідчить про те, що ідентифікація з віртуальними персонажами є невід'ємним фактом нашого жит-

тя. При цьому наслідування таким персонажам може набувати різних форм, у тому числі і насильницьких.

У біхевіористській концепції, покликаній пояснити вплив медіанасильства на людину, особлива увага приділяється двом умовам. По-перше, обґрунтуванню того, що зображення насильства є широко поширеним на телебаченні і користується успіхом у глядачів. По-друге, доведенню наявності особливих механізмів обумовлення реального насильства телевізійними сценами.

Перша умова підтверджується численними статистичними дослідженнями, котрі доводять тезу про тотальну дегуманізацію ЗМІ. Висновки подібних робіт нерідко містять припущення про пряму залежність насильства від кількості показаних агресивних сцен, які, нібито, «запускають» чи «включають» механізми наслідування. Значення статистичних досліджень явно переоцінюється. Тим не менш, подібні роботи досить повно відображають потреби суспільства у репрезентації насильства, а також фактичну кількість переглянутих сцен жорстокості.

Учені підраховали, що «на час закінчення початкової школи американська дитина вже побачила 8000 убивств і 100 000 актів насильства на екрані, а до 18 років – 40 000 вбивств і 200 000 актів насильства» [6]. Звіт Національного інституту психічного здоров'я містить дані, що до 16-річного віку телеглядач бачить близько 13 000 убивств (National Institute of Mental Health, 1982). Інші дані наводить Медичний факультет Гарвардського університету. До 18-річного віку американська дитина стає свідком 180000 актів насильства на екрані, з них близько 80 000 складають вбивства. Компанією «Mediascope» у результаті аналізу мережі мовлення було встановлено, що 60% програм містили сцени насильства (1998). «Національне дослідження телевізійного мовлення» США 57% телемовлення пов'язано з демонстрацією насильства (1997). О. Федоров наводить дані, згідно з якими епізоди з насильством присутні у сюжетах фільмів (90% – в США, 57% – у Росії), телесеріалів (72%), дитячих серіалів (66%), відеокліпів (31%), передач, заснованих на реальних подіях (30%), комедійних серіалів (27%) [6]. Ситуація в Українських мас-медіа ще потребує свого вивчення.

За одну годину перегляду, за різними даними, глядач бачить від 3 до 100 актів насильства [6]. Максимальне число актів агресії спостерігається з 18.00 до 20.00 годин. Тривалість середньостатистичної сцени насильства становить близько 5–7 хвилин [6].

В ході досліджень російської преси встановлено, що публікації «Московського комсомольця» з травня 1997 по грудень 2000 р. містили: а) жорстокі подробиці кримінального насильства – 63,93%; б) опис технології скоєння вбивства – 36,07%; в) нагнітання почуття страху, безпорадності – 72,13%; г) цинічний, блюзнірський стиль викладення – 80,33% [7]. На телеканалах Росії зазвичай і агресорами, і жертвами виявляються чоловіки. Конфлікти між ними на телеекрані носять украй жорсткий характер: 50% сцен – це вбивства, 30% – бійки чи побиття. Жінки стають жертвами у два рази, а агресорами – у десять разів рідше, ніж чоловіки [7]. Причому спостерігається явна диспропорція вбивств у реальному житті і на екрані. Вчені з Університету штату Айова Б. Бушман і К. Андерсон підраховали, що реальні вбивства складають 0,2% усіх злочинів, скоєних у США, однак убивства складають половину всіх злочинів, показаних по телебаченню [3]. Дані, наведені у статистичних дослідженнях, нерідко різняться між собою, як можна було переконатися вище, у 20 і більше разів. Частота медіанасильства на телеканалах стала навіть приводом для гумору. Американський кінокритик Майкл Медвед зауважив, що американське телебачення стало найстрашнішим місцем у країні і «якщо екстраполювати телевізійну статистику у реальне життя, то через 50 днів усі жителі США були б мертвими».

Іншою умовою біхевіористського підходу є існування механізму обумовлення реального насильства телевізійним. Уявлення про існування подібного механізму відображені у понятті праймінгу. Праймінг – це процес, у ході котрого агресивно насичені думки активізують відповідні почуття, образи і навіть спонукання до дії. Такі думки виникають при перегляді сцен насильства, підвищуючи прийняття свідомістю деструктивних ідей. Усі ці процеси вважаються переважно автоматичними, такими, що не піддаються когнітивному чи емоційному контролю. Це і є теорія когнітивних нео-асоціацій Л. Берковиця [8]. Агресивному праймінгу можуть сприяти певні умови: побачене здається спостерігачеві проявом агресії; глядач ототожнює себе з агресором; агресивні вчинки не зображуються у негативному ключі; потенційний об'єкт агресії асоціюється з жертвою агресії у фільмі; глядач не здатний дистанціюватися від зображуваної агресії; у глядача спостерігається послаблення заборони на агресію; глядач сприймає світ як жорстоке і ненадійне місце; сценарні події виглядають захоплююче і «реально».

Теорія праймінгу частково підтверджена у дослідженнях, які зафіксували, що перегляд жорстоких фільмів навіював піддослідним агресивні думки (Бушман, Джин, 1990). Л. Берковиць виявив, що хлопчики-підлітки, які бачили, як у фільмі когось сильно били, потім менше стримували бажання вдарити людину, схожу на жертву з фільму. Теорія соціального научіння у рамках біхевіоризму передбачає, що спостереження сцен агресивного характеру може стимулювати процеси соціального навчання і приводити до засвоєння нових типів поведінки [9]. Научіння відбувається через засвоєння вікарного досвіду, який ніби заміщує відсутність відповідного особистого досвіду. Научіння агресії відбувається за наявності таких важливих умов:

- а) демонстрація покарання або безкарності насильства. «У цілому, як правило, спостереження заохочення агресії в інших посилює «ворожу спрямованість», а спостереження покарання послаблює тенденцію вести себе подібним чином», стверджує А. Бандура [10]. На жаль, результати досліджень свідчать про те, що насильство більше заохочується, ніж критикується. Дослідження свідчать, що у трьох чвертях випадків телебачення демонструє програми, у яких насильство не засуджується. Згідно з іншими джерелами, 40% насильства, що демонструється, здійснюється «позитивними героями» і не засуджується. Національне дослідження телевізійного насильства у США встановило, що у 44% випадків насильство зображувалося виправданим. Кожний п'ятий фільм у Росії, показаний увечері, не містить покарання антигероя, що застосовує насильство [11]. Відзначено, що тільки 4% усіх програм демонструють явне засудження насильства, а філософський висновок, що зло здатне обернутися ще більшим злом, містять лише 15% програм;
- б) демонстрація різних форм агресії. Телебачення «вчить» актуальним методам агресії, а також способам раціоналізації і виправдання насильства;
- в) демонстрація відсутності наслідків агресії. Відсутність негативних наслідків агресії може призводити до недооцінки результатів її використання. За даними Б. Крейхі, у 50% сцен насильства у США не показувалося жодних страждань і пошкоджень жертви. У Великобританії ця цифра складає близько 20%. У результаті метааналізу, проведеного Хогбеном, встановлено, що взаємозв'язок між телевізійним насильством й агресією стає сильнішим, коли є відсутнім зображення трагічних наслідків агресії чи воно дається неточно [9].
- г) кількість часу, проведеного за переглядом телевізора, також є важливою для теорії

научіння, оскільки систематичне і тривале сприйняття сцен медіанасильства з більшою ймовірністю спричинить використання агресії у реальному житті. Встановлено, що до моменту закінчення середньої школи дитина, яка щодня дивиться телевізор кілька годин, є більш схильною до агресії. Критичний показник часу, проведеного біля телевізора, оцінюється різними дослідниками від трьох, чотирьох і більше годин на день. Подолання цієї межі у дітей та підлітків позитивно корелює з їхньою подальшою криміналізацією та агресивністю;

- д) підкріплення агресії у реальному житті означає демонстрацію допустимості такої поведінки авторитетами (дорослими), власний вдалий досвід застосування насильства тощо. Проведені Бандурою і Россом експерименти показали, що діти схильні імітувати ту поведінку, яка отримала у їхніх очах позитивне підкріплення (експерименти з лялькою Бобо). Інакше кажучи, у даному випадку має місце оперантне научіння агресії. Проте навіть тільки спостереження агресивної поведінки може призвести до засвоєння такого типу поведінки, навіть якщо вона не була нічим підкріпленою [9].

Крім іншого, до умов научіння агресії можна віднести формування культу сили, ототожнення себе з агресивним персонажем, а також нерозвиненість соціальних умінь і навичок, що призводить до використання агресивних сценаріїв. Теорія соціального научіння не передбачає обов'язкової детермінації насильства агресивними телевізійними сценами. Разом з тим, певні обставини у сукупності з засвоєними агресивними навичками можуть спричинити за собою агресію.

Психофізіологічні концепції стверджують, що причиною агресії, яка виникає від телеперегляду, є гормональні зміни, що відбуваються у глядача. Психофізіологічні теорії умовно можна розподілити на кілька підгруп:

Психофізіологічні акценти у теоріях соціального научіння і біхевіористських концепціях. Особливої уваги впливу гормонів не надається, тим не менш, гормональний розвиток вважається однією з умов, що супроводжують засвоєння підлітками ворожих форм поведінки.

Теорії фізіологічної залежності особливий наголос роблять на потребах дитини, що формуються за допомогою телебачення. Вважається, що під час перегляду сцен агресії дитина відчуває потрясіння, що супроводжуються викидом гормонів (адреналіну, норадреналіну, ендорфінів та ін.). Емоційні потрясіння, що переживаються щодня, адаптують організм індивіда до підвищеного вмісту гормональних речовин у

крові. З часом, коли телевізор перестає приносити задоволення, розпочинається пошук замісуючих форм поведінки для підтримки необхідного гормонального рівня. Дитина починає займатися підбурюванням, провокуванням агресії. Так, було відмічено, що дошкільнята, яким вечорами дозволяли дивитися бойовики, у 2,8 разів частіше використовували агресію для вирішення спірних питань у стосунках з іншими дітьми, порівняно з тими, кому перед сном читали казки [12].

Теорії ситуативних гормональних змін виходять із припущення, що агресивні сцени не викликають фізичної залежності, проте можуть на короткий термін змінити вироблення того чи іншого гормону. Внаслідок цього, можливість агресивної поведінки істотно зростає. Експерименти О. Шульцхайсса показали, що при перегляді кінофільмів у людей змінюється рівень статевих гормонів. Так, було зазначено, що мелодрами за участю К. Іствуда знижують рівень тестостерону, а значить й агресивність чоловіків. Кримінальні драми і бойовики діють на людей інакше. Наприклад, при перегляді «Хрещеного батька 2» рівень тестостерону у крові чоловіків підвищувався практично на 30% [13]. Керівник дослідження – професор Університету Мічигану О. Шульцхайсс – після закінчення дослідження зауважив: «Якщо ви хочете трохи краще пізнати людину, придивіться до її відеоколекції».

Інше цікаве дослідження проведене групою італійських учених університету Флоренції. Експеримент спрямований на виявлення дії телевізора як джерела світла і радіації. У результаті виявилось, що перегляд телевізора призводить до зменшення у крові дітей гормону мелатоніну. Одним із властивостей мелатоніну є підвищення стійкості до психоемоційного стресу. У цьому плані мелатонін виступає як універсальний адаптоген. Знижений стресовий поріг, що характеризується зниженням рівня мелатоніну, а також спостереження у цих умовах сцен жорстокості впливають на агресивність підлітка [14].

Таким чином, психофізіологічні теорії постулюють залежність агресії від гормонального стану людини, який, у свою чергу, частково формується під впливом сцен жорстокості, фізичних параметрів (опромінення) і т.ін. Спостерігаючи медіанасильство, людина підвищує ймовірність власної агресивної поведінки.

Питання впливу медіанасильства на поведінку людини розглядається і у психоаналізі. Не варто забувати, що фрейдизм зводить до мінімуму вплив зовнішніх стимулів на формування

агресії і вважає її інстинктом або гіпотетичної силою, властивою людині. Проте настільки цікава тема не могла залишитися осторонь. З точки зору психоаналізу, найбільш «небезпечний» час для засвоєння моделей агресії – це вечір. Саме у вечірній час транслюється найбільша кількість сцен насильства. Як відомо, у ці години зі збільшенням втомлюється рівень самоконтролю і критичності (стан передсну), що забезпечує прийняття негативних зразків поведінки. Більш того, сприйняті у нічні години моделі можуть «пророблятися» надалі у сновидіннях і засвоюватися на рівні підсвідомості [15]. З іншого боку, у рамках психоаналізу розвивається ідея катарсису, згідно з якою людина позбавляється реальної агресії у ході перегляду сцен екранного насильства.

Теорія стимулюючого впливу пояснює агресію, що виникла після перегляду сцен жорстокості: а) зусиллям збудження людини, б) зниженням чутливості до страждань жертви, в) а також уявленнями про допустимість насильства у міжособистісних стосунках [16]. У різних варіантах цієї теорії можуть бути виключені деякі з представлених компонентів. У ряді випадків ці компоненти розглядаються як самостійні підходи до пояснення впливу медіанасильства (напр., зниження чутливості до жертв).

Прихильники теорії стимулюючого впливу стверджують, що високий рівень фізіологічного збудження, викликаний переглядом сцен насильства, підвищує схильність людини до агресивної поведінки. У той же час постійне спостереження сцен насильства підвищує і закріплює рівень збудження, а з часом впливає на його зниження. Діти, захоплені медіанасильством, виявляли більш низький рівень фізіологічного збудження у відповідь на показ сцен насильства, а також виявилися менш сприйнятливими до страждань жертви, ніж контрольна група дітей. У зв'язку з цим вони прагнуть до постійного підтримання цього рівня, знову звертаючись до теленасилля й агресії [17].

Недиференційовані теорії включають ряд концепцій, які не належать до вищевказаних. Так, теорія закріплення відмовляє телебаченню у здатності вчити агресивній поведінці чи провокувати її. Воно може лише закріплювати вже існуючі у глядачів ворожі установки та зразки поведінки. «Оскільки більшість людей не схильні до антисоціальної поведінки, то, як вважають прихильники теорії закріплення, екранне насильство не чинить на них жодного впливу. До схильної до негативного впливу меншості нале-

жать індивіди, які не залучені у стабільні інтенсивні міжособистісні стосунки й у систему ефективного групового контролю, а також не відрізняються сформованими, стійкими зразками поведінки» [16].

Теорія кримінального гіпнозу припускає, що на час телетрансляцій психіка людини стає предметом суспільно небезпечного психічного впливу – гіпнозу. У якості висновку відзначимо, що ЗМІ сьогодні досягли таких висот свого розвитку, що здатні впливати на суспільство набагато сильніше, ніж ми можемо собі уявити. Саме тому взаємовідносини зі ЗМІ перетворилися в одну з найбільш гострих проблем світового співтовариства. Після багаторічних досліджень з використанням найрізноманітніших методів і прийомів ще не з'ясовано точний ступінь впливу ЗМІ на агресивну поведінку. Безсумнівно, масмедіа впливають на підлітків, але сила і характеристики цього впливу потребують подальшого ретельного дослідження.

Список використаних джерел

1. Фромм Э. Величие и ограниченность теории Фрейда / Э. Фромм. — М. : ООО «Фирма «Издательство АСТ», 2000. — 448 с.
2. Лацис А. Дети и кино / А. Лацис, Л. Кейлина. — М. : Теа-кино-печать, 1928 — 109 с.
3. Bushman, B. J. (2009). Comfortably numb: Desensitizing effects of violent media on helping others. Bushman, B. J., & Anderson, C. A., *Psychological Science*, 21(3), 273—277.
4. Блэкборн Р. Психология криминального поведения / Р. Блэкборн. — СПб. : Питер, 2004, с. 274.
5. Basta S. Culture Conflict and Children: Transmission of Violence to Children, N.Y., 2000, pp. 222—223.
6. Федоров А.В. Влияние телеэкранного насилия на детскую аудиторию в США / А.В. Фёдоров // США-Канада: Экономика, политика, культура. — 2004. — № 1. — С. 77—93.
7. Брушлинская Л.В. Криминальное насилие в семье и его трансляция средствами массовой информации // Л.В. Брушлинская: Проблемы медиапсихологии / сост. Е.Е. Пронина. — М. : РИП Холдинг, 2002. — С. 72—86.
8. Anderson, C.A. (2003). The Influence of Media Violence on Youth. Anderson, C.A., Berkowitz, L., Donnerstein, E. and all *Psychological Science in the Public Interest*. Dec.
9. Крэйхи Б. Социальная психология агрессии / Б. Крэйхи. — СПб. : Питер, 2003. — 206 с.
10. Бандура А. Теория социального научения / А. Бандура. — СПб. : Евразия, 2000. — 320 с.
11. Тарасов К.А. Глобализированное кино как школа насилия / К.А. Тарасов // Кино в мире и мир в кино / отв. ред. Л. Будяк. — М. : Материк, 2003. — С. 116—133.
12. Корнеева Е.Н. Эти загадочные малыши / Е.Н. Корнеева — М. : «Академия развития», 2004. — 144 с.
13. Телевидение изменяет уровень гормонов // Периодическое информационное издание «ФедералПост» от 27.07.2004 г.
14. ТВ влияет на гормоны и половое созревание идет быстрее // Газета «Italia». — август 2004. — № 43.
15. Собкин В. Подросток у телеэкрана: есть ли в сценах насилия и агрессии двадцать пятый кадр? В. Собкин, Т. Глухова // Газета «Первое сентября». — 15 декабря 2001. — № 90 (1072).
16. Тарасов К.А. Насилие в фильмах: катарсис или мимесис? / К.А. Тарасов: сборник статей «Природой здесь нам суждено...» /К.А. Тарасов. — Октопус-природа, 2003.
17. Ениколопов С.Н. Средства массовой коммуникации и насилие / С.Н. Ениколопов // Проблемы медиапсихологии / сост. Е.Е. Пронина. — М.: РИП Холдинг, 2002. — С. 87—103.

В статье рассмотрены подходы ведущих современных психологических школ к проблеме взаимосвязи медианасилия и агрессивного поведения зрителей. Освещены причины, условия и основные характеристики влияния сцен жестокости на телеэкране на типы поведения, формирующиеся у подростков.

Ключевые слова: прайминг, медианасилие, агрессивность, теория социального научения, теория когнитивных нео-ассоциаций.

The article considers the approaches of leading contemporary schools of psychology to the problem of the relationship of media violence and aggressive behaviour of viewers. Highlight the causes, conditions, and the main characteristics of the influence of scenes of violence on television on the types of behaviour that develop in teenagers.

Key words: priming, media violence, aggression, social learning theory, cognitive theory of neo-association.